

Бојан Чолак

Институт за књижевност и уметност, Београд
btcolak@yahoo.com

РАЗЛИЧИТА ЧИТАЊА АУТОГРАФА ЈЕДНЕ ПЕСМЕ АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

Сажетак: Рад се бави текстуалним разликама између штампаних издања последње песме Алексе Шантића, објављене за пишчевог живота као аутограф. Публиковање аутографа „Са Бранковога брега“ у *Novoj Evropi* 1924. године омогућило је поредбено ишчитавање оригиналног рукописа са штампаним текстом наведене песме. Аутограф је најпре поређен с првим њеним штампаним текстом, у часопису *Венац*, а потом и са штампаним издањима ове песме у оквиру три најзначајнија издања Шантићевог дела – Сабраних, односно Изабраних дела (1928, 1957, 1972).

Кључне речи: аутограф, „Са Бранковога брега“, „Са братскога брега“, Јеремија Живановић, Владимир Ђоровић, Војислав Ђурић, Бранко Милановић.

Песма „Са Бранковога брега“ први је пут штампана у тзв. лирском броју¹ часописа *Nova Evropa*² 21. јануара 1924. године.³ Бранко Милано-

1 Реч је о броју посвећеном стваралаштву Бранка Радичевића. Синтагму *лирски број* употребио је Алекса Шантић у преписци с Миланом Ђурчином, уредником *Nove Evrope* (1921–1940). Писма Алексе Шантића Милану Ђурчину чувају се у Националној и свеучилишној књијници у Загребу (сиг. R 7446 b). С друге стране, када се часопис појавио, у уредничкој речи користи се синтагма „Бранков Број“. Због великог броја прилога Радичевићу је посвећен и наредни број.

2 Уредник часописа био је Милан Ђурчин, од оснивања до престанка излажења.

3 Занимљиво је да се наслов песме у садржају *Nove Evrope* разликује од оног на аутографу („Sa Brankova brega“).

вић, приређујући Изабрана дјела за сарајевску Свјетлост, наводи да је песма „објављена у *Венцу* (1923–24, 9/6, 388), под погрешним насловом СА БРАТСКОГА БРЕГА, заједно са песмом ПРОЉЕЋЕ, а затим у *Новој Европи* (1924, V, 9/3, 65)“ (Шантић 1972, 372). Милановић је овакав закључак донео вероватно на основу тога што се ослањао на *Bibliografiju rasprava, članaka i književnih radova* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, knjiga 7, стр. 104, запис 100.092), у којој се наводи управо овакав редослед публикувања песама. У поменутом запису као година излажења песме у *Венцу* стоји 1923–1924, која се налази и код Милановића. Међутим, реч је, заправо, о годишту свеске *Венца* у Народној библиотеци Србије (сиг. П 52), а не о годишту изласка часописа *Венац* и поменуте Шантићеве песме. Наиме, *Венац* се појавио 25. фебруара 1924. године, значи више од месец дана после *Nove Evrope*, и у њему се јасно упућује на то да је песма преузета из загребачког часописа (испод песме наведен је извор: *Nova Evropa*, IX, 21. jan. 1924).

Уз ово треба напоменути да је аутограф, дакле, штампан за пишчева живота (Шантић је умро 2. фебруара 1924), док се први штампани текст песме појавио непосредно након смрти (Живановић се, наиме, одлучио да на првим страницама фебруарског броја *Венца*, св. 6, објави прву и последњу Шантићеву песму, одмах иза белешке-некролога који је написао поводом смрти великог српског песника).

Може се, према томе, сасвим поуздано закључити да је и у случају *Bibliografije* и у случају Изабраних дјела (1972) наведен погрешан редослед штампања ове Шантићеве песме.

Када је реч о песми „Са братскога брега“, публикованој у часопису *Венац*, напомињемо да је то први штампани текст последње Шантићеве песме (последње која је објављена за пишчевог живота)

с обзиром на то да је *Nova Evropa* штампала аутограф. Може се претпоставити да је наслов песме изменио тадашњи уредник *Венца* Јеремија Живановић, ставивши „Са братскога брега“ уместо „Са Бранковога брега“. Шантићева преписка показује да је херцеговачки песник неретко усвајао уредничке интервенције над његовим песмама, па је могуће да је управо то утицало на ову Живановићеву одлуку. Посебно је занимљиво што је Шантић у пропратном писму уз песму „Са Бранковога брега“ Милану Ђурчину написао: „Ако наслов песме није згодан, Ти га измени како хоћеш“ (Збирка рукописа и старих књига, Национална и свеучилишна књижница, Загреб). Највероватније је, стога, да је Милан Ђурчин пренео Живановићу ове Шантићеве речи, када су се чули због прештампавања песме.

Осим што је модификован наслов, и поједини стихови преиначени су, односно нетачно штампани. Тако, у првој строфи у првом стиху стоји *криком* уместо *кликотом*, у трећој строфи у првом стиху уместо *вековни шамâ зиг* налази се *вековни шамо зиг*; у истој строфи у другом стиху имамо *друџом* уместо *душом*, као и изостављање интерпункцијског знака тачка након трећег стиха треће строфе, односно писање речи великим словом на месту где је песник употребио мало (бог–Бог). (Поред ових одступања примећује се и изостанак интерпункцијског знака тачке у другој строфи након другог стиха. Међутим, како је реч о знаку који стоји прилично далеко од краја самог стиха, не може се са сигурношћу тврдити да је уопште имао функцију знака интерпункције и стога га нећемо посматрати као израз пишчеве воље да буде саставни део датог песничког текста.)

Под чијом руком је дошло до ових интервенција над самим текстом, које су умногоме утицале на потоња погрешна прештампавања наведене Шантићеве песме, нешто је што се са мање сигурности може претпоставити него сама измена нас-

лова. Да ли је посреди неадекватан Живановићев препис Шантићевог аутографа, који је потом такав и штампан, или су измене последица слагачевог превида и погрешног читања аутографа? У монографији *Основи шексполоџије* Душан Иванић пише: „Штампарске грешке, прво, настају радом слагача: он може узети погрешно слово, притиснути погрешну типку, погрешно прочитати текст, прескочити ред; извор грешци може бити и рукопис (лоша читљивост и сл. разлози). Након тога дођу коректорски превиди, па одобрење за штампу које их превиди или игнорише из немара или неодговорности“ (Иванић 2001: 97). Према томе, чак и уколико је реч искључиво о слагачевом превиду, одговорност би се морала тицати и Живановића.

Међутим, треба нагласити да, иако су „уредништва часописа један од честих узрока нарушавања аутентичности ауторских текстова“ (Иванић 2001: 87–88), у случају песме „Са Бранковога брега“ реч је очигледно о нехотимичним изменама.

Интересантно је да су сви досадашњи приређивачи Шантићевих сабраних дела одступили од аутографа песме „Са Бранковога брега“ и, што је још занимљивије, вршили измене и у односу на први штампани текст и у односу на аутограф. Узрок овоме налази се у избору погрешног основног текста, али, по свему судећи, и у давању личне слободе над туђим текстом. Под термином *основни шексп* на овом се месту подразумева онај текст „који је аутор признао као завршен (тј. који ауторску вољу одражава у апсолутном смислу), или текст који је резултат последњег ауторског рада на дјелу (дакле, у хронолошком смислу одражава последњу ауторову вољу). (*Основи шексп*. 1962: 256)“ (Иванић 2001: 65).

Који су текст приређивачи сабраних дела⁴ Алексе Шантића (Владимир Ђоровић, Војислав Ђурић,

⁴ Под сабраним делима подразумева се у даљем тексту и сарајевско издање из 1972. које је насловљено *Изабрана дјела*.

Бранко Милановић)⁵ узимали као основни, настојаће се да се утврди у наредном делу рада.

Први покушај приређивања Шантићевог цело-витог стваралачког опуса обавио је Владимир Ђоровић за београдску Народну просвету (1928⁶) под називом Алекса Шантић Целокупна дела (три тома). Шантићева песма „Са Бранковога брега“ штампана је у трећем тому, у којем су се нашле песме писане након 1910. године (уз обиман Ђоровићев предговор и пишчеве драме). Ђоровић, без икакве сумње, за основни текст узима онај штампан у *Венци*, а не пре тога публиковани аутограф. Овакав закључак може се извести како на основу тога што је задржан наслов „Са братскога брега“ тако и на основу тога што су поновљене неколике претходне омашке. Тако се наилази на прилог за место *шамо* уместо на именицу у генитиву множине *шамâ*, потом се на истом месту изоставља интерпункцијски знак тачка и, на крају, даје се другачија употреба великог и малог слова од онога у аутографу (и Ђоровић реч бог исписује великим словом).

Разлика у односу на штампани текст из *Венца* тиче се уводног стиха – претходно погрешно штампано *криком* исправљено је у *кликом*. Мотивација за ову исправку могла би се са великом сигурношћу приписати томе што је Ђоровић добро препознао да је Шантићева интенција била образовање прсте-

5 У анализу нису уврштена Алекса Шантић Сабрана дјела (Гацко: ДОБ, 2006) ни Алекса Шантић Сабрана дела (Београд: ИП „Филип Вишњић“; Гацко: ДОБ, 2008) с обзиром да је реч о искључиво популарним издањима, односно о некритичком прештампавању претходних издања Шантићевих сабраних дела. Приређивачи ових сабраних дела нису дали никакве коментаре у вези с приређивањем и Шантићевим стваралаштвом, већ су, уместо тога, приложили избор из неколико текстова о Шантићу других аутора. У оба наведена издања песме су дате хронолошким редоследом.

6 У Целокупним делима није наведена година издања. Отежавању утврђивања године издања доприноси и то што ни у једној библиотеци није наведена тачна година изласка ових Целокупних дела. Наведена година преузета је из: Изабрана дјела, књига V, Литература о Алекси Шантићу, запис бр. 1748, стр. 694.

насте композиције песме понављањем читаве прве строфе као пете, завршне, а самим тим и уводног стиха, где је погрешка и била начињена.

Друго одступање у односу на штампани текст из 1924. године односи се на други стих треће строфе где је стих *И гујом у сјај зарони'* преправљен у *И гујом у сјај зарони'*. Ђоровић је очигледно увидео несувислост наведеног стиха па је на том месту унео корекцију тако што је неодговарајућу лексему заменио графички сличном не би ли тако отклонио нејасност. Међутим, у оба случаја реч је о погрешном читању Шантићевог стиха који гласи *И гушом у сјај зарони'*. Један од разлога за погрешно читање речи душом крије се у графема *ш* која се налази у склопу речи *сруших* тачно изнад поменуте „проблематичне“ речи. Наиме, Шантић је у овој песми недоследан у писању слова *ш* – са цртом испод и без ње: наилази се на примере и са цртом (*шћо, сруших, видеше*) и без црте (*шћо, јошће, окршај*). Претпостављамо да је онај који је начинио први штампани текст ове песме мислио да се црта испод *ш* у речи *сруших* односи на реч испод, па је уместо *ш* прочитао *ћ*. Овој тези у прилог би ишао и податак да у наведеној песми пре речи *сруших* Шантић само једном графему *ш* пише са цртом испод (*јошћ*), а чак три пута без црте (*шћо, јошће, окршај*).

Након готово три деценије (1957) појавила су се Шантићева Сабрана дјела (Сарајево: Свјетлост) која је приредио Војислав Ђурић. Песма „Са Бранковога брега“ уврштена је други том, који је обухватио песме публиковане од 1902. године, потом недовршене и необјављене песме, и, напослетку, драме. По угледу на Владимира Ђоровића, Ђурић исправно наводи да је песма „Са Бранковога брега“ првобитно штампана у *Novoj Evropi*, а тек потом у *Венци*. Већ сама чињеница да се приређивач определио за Шантићев наслов (супротно до тада штампаним текстовима) отвара могућност да му је као основни текст послужио аутограф. Ову претпоставку поткрепљују

она места у штампаном тексту из 1957. године која се разликују од текста из 1928. године, односно од штампаног текста из 1924. године, а подударају се (или су сличнија) с аутографом.

Војислав Ђурић, тако, задржава Ђоровићеву корекцију над првим стихом уводне строфе (*криком–кликом*), која одговара и аутографу, али врши и промене у односу на претходно штампани текст песме. Све неподударности између два штампана текста тичу се треће строфе песме. Наиме, Ђурић у њој стих *Ја сруших тврди вековни шамо зиг* замењује стихом *Ја сруших тврди вековне шаме зиг*, па се у песми, са лексичког становишта, јавља одговарајућа лексема, премда не и у одговарајућем облику. Уз то, он реч бог штампа малим словом (као што је то у аутографу). Узимајући све ово у обзир (враћа се првобитан наслов, поштује се пишчева ортографија, задржава се тачна лексема у првом стиху а исправља лексема у трећој строфи) могло би се готово са сигурношћу тврдити да је Ђурић као основни текст користио аутограф.

Ипак, сумњу у овакву тезу уносе одређене подударности са Ђоровићевим штампаним текстом, које представљају огрешење о оригинални пишчев рукопис. Тако обојица приређивача уместо *душом* стављају *дуџом* и изостављају тачку након трећег стиха треће строфе⁷. Нарочито занимљив је превид јасно исписане дужине изнад другог самогласника *а* у речи *шама*, која се у Ђурићевом штампаном тексту ове Шантићеве песме изоставља.⁸

7 У вези с овим треба напоменути да је Војислав Ђурић имао слободан однос према пишчевој ортографији, те је могуће да интерпункцијском знаку тачке није видео овде место пошто се ни у једном од пет катрена након трећег стиха не бележи сличан знак који би довео до разбијања претходно успостављеног ритма увођењем дуже паузе.

8 Увид у друге Шантићеве песме где су навођене дужине показао је да је Ђурић уклањао маркирање дужина на оним местима на којима је сматрао да нису потребне. Примера ради, у песми „Фантазија“ наилази се на ситуацију у којој се у оквиру исте песме на једном месту уклањају, а на другом задржавају дужине. Конкрет-

До данас последње научно-популарно издање Шантићевих дела приредио је Бранко Милановић (Сарајево: Свјетлост, 1972)⁹. Премда садржински обухватније (и самим тим обимније но претходна), и добрим делом рађено с апаратуром својственом критичким издањима, издање је одређено као Изабрана дјела Алексе Шантића јер се приређивач одлучио да изостави она пишчева дела која је сматрао најмањем успелим. Милановић је настојао да сваку песму пропрати коментаром: давао је годину њеног настанка и публикавања, попис евентуалних измена које је писац уносио у песму, као и статус песме унутар збирки, односно пишчевих сабраних дела. За разлику од претходника, који су се определили за хронолошки приказ Шантићеве поезије, Милановић је прибегао њеном тематско-мотивском разврставању. Песма „Са Бранковога брега“ уврштена је, тако, у први том као последња песма првог циклуса „О пјесми и пјеснику“.¹⁰

Када је реч о песми „Са Бранковога брега“, Милановић ју је прештампао, односно дословце навео по угледу на Ђурићев штампани текст, с идентичним погрешкама у односу на аутограф, па се отуда са сигурношћу може тврдити да је као основни

но у случају песме „Са Бранковога брега“ реч изнад које је стављена дужина могла би да иде и без ње; дужина стоји, чини се, само зато да се скрене пажња на пажљивије читање јер испред стоји *вековни* (у значењу: *всковних*), што се може читати и: тамни вековни (као пар епитета, као код Војислава Илића). Уз ово треба напоменути и да би на томе другом *а* у речи *шама* требало да стоји водоравна црта, а ова „капица“ или „кровић“ долази као решење из нужде – то нам је понуђено међу симболима, и некад и сад.

9 У поменутиим Сабраним делима из 2006. и 2008. године песма „Са Бранковога брега“ штампана је под насловом „Са братскога брега“ са идентичним текстуалним погрешкама као у издању из 1928. године, па је очигледно да су управо ово издање приређивачи користили као основни текст.

10 У Изабраним дјелима Алексе Шантића (1972) различито је наведен наслов уводнога циклуса у садржају и на месту испред самог циклуса, унутар првог тома. Док у садржају стоји „О пјесми и пјеснику“, испред циклуса стављено је „О пјесми и пјесницима“.

текст користио последњи штампани текст песме, онај из 1957. године. Грешка коју је направио, везана за излагање песме, сведочи да није вршен увид нити у аутограф нити у штампани текст из 1924. године (*Венац*). Занимљиво је приметити да, упркос великом броју пописаних верзија других песама, Милановић у вези с овом песмом не наводи ниједну измену (изузев наслова).

Може се, према свему овоме, закључити да песма „Са Бранковога брега“ до сада није штампана у оном облику у којем ју је писац оставио. Овоме је највише допринео први штампани текст, у *Венцу*, али су томе допринели и потоњи приређивачи сабраних дела Алексе Шантића, који су се ослањали искључиво на претходнике, не посежући за аутографом чак и када су имали сумње у логичност и тачност штампаног текста који су узели као основни текст, већ су радије „на своју руку“ уносили измене (Ђоровић), односно имали безрезервно поверење у исправност штампаног текста претходника (Милановић). Изузетком би се можда могао сматрати Војислав Ђурић, али и у овом случају – наравно уколико је приређивач уопште извршио добар избор основног текста, јер остаје сумња – реч је непрецизном читању аутографа, пошто је начињен штампани текст који се разликује од пишчевог оригинала. Остаје нејасно зашто ови врсни приређивачи, који су несумњиво с великом посвећеношћу радили на Шантићевим сабраним делима, нису извршили увид у аутограф последње његове песме иако им је био доступан.

Због свега овога песма „Са Бранковога брега“ прилаже се у целини и у аутографу и у штампаном тексту:

Нова Европа

Књига IX, Број 3.

21. јануара, 1924

Ка Ђранковој Грети.

Ја први бејаш ишо с Рамом погнѣх сѣд
с мајкама да се јори,
и моји мајкама јори, се разлеже Грети,
и јадмен по јадне јори.

На њеном врату најлукше крај сѣд,
и на крилица воре,
де вас понесе у окршај и бѣ,
де сунца повр се доре.

Ја сунце шврне беконѣи тѣма јид
и дѣлом и сѣд зором;
и њеном врату сѣдѣма, вѣрах вид,
и јота видѣо оми.

С љубезним Ротѣм и с Рупом, на најбѣтем
да Грети сада сѣдѣм,
и сѣдѣм преко јори, јорне невел
са љубезним сѣдѣм својем.

Ја први бејаш ишо с Рамом погнѣх сѣд
с мајкама да се јори,
и моји мајкама јори, се разлеже Грети,
и јадмен по јадне јори.

Mostar, 1923.

Јосипа Манѣић.

СА БРАНКОВОГА БРЕГА.

Ја први бејох што с кликом подигох стег
С маглама да се бори;
И мојим кликом још се разлеже брег,
И пламен мој јоште гори.

На живом врелу напуних крчаг свој,
И на крилима вере
Све вас понесох у окршај и бој,
Где сунца ловор се бере.

Ја сруших тврди вековни тамá зид
И душом у сјај зарони';
Извором звезда слепима опрах вид.
И бога видеше они.

С победним копљем и с круном, на највећем
Ја брегу сада стојим,
И своју жетву богату јоште жњем
Са златним српом својим.

Ја први бејох што с кликом подигох стег
С маглама да се бори,
И мојим кликом још се разлеже брег,
И пламен мој јоште гори.
Алекса Шантић

Mostar, 1923.

Извори

- Шантић 1924а: Алекса Шантић, „Са Бранковога брега“, *Nova Evropa* (Zagreb). Ured. Milan Ćurčin, knj. IX, br. 3, 21. januar, str. 65.
- Шантић 1924б: Алекса Шантић, „Са братскога брега“, *Венац* (Београд). Уред. Јеремија Живановић, књ. IX, св. 6, 25. фебруар, стр. 388.
- Шантић 1928: Алекса Шантић Целокупна дела. Прир. Владимир Ђоровић, Београд: Народна просвета.
- Шантић 1957: Алекса Шантић Сабрана дјела. Прир. Војислав Ђурић, Сарајево: Свјетлост.
- Шантић 1972: Алекса Шантић Изабрана дјела. Прир. Бранко Милановић, Сарајево: Свјетлост.
- Шантић 2006: Алекса Шантић Сабрана дјела. Уред. Душан Петковић. Гацко: ДОБ – Друштво за очување баштине.
- Шантић 2008: Алекса Шантић Сабрана дела. Уред. Младен Миливојевић. Београд: ИП „Филип Вишњић“; Гацко: ДОБ – Друштво за очување баштине.
- Преписка Алексе Шантића и Милана Ђурчина, Национална и свеучилишна књижница, Загреб.
- Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, knjiga 7.

Литература

- Иванић 2001: Душан Иванић, *Основи шекспирологије*, Београд: Народна књига.

Bojan Čolak

THE AUTOGRAPH OF A POEM BY ALEKSA
ŠANTIĆ AND ITS DIFFERENT READING

Summary

This paper analyses the textual differences between the printed editions of Aleksa Šantić's final poem, published in his lifetime as an autograph. The publication of the autograph „From Branko's Mountain“ („Sa Brankovoga brega“) in „Nova Evropa“ in 1924 enabled a comparative reading of the original manuscript and the printed text of the poem. The autograph is firstly compared with the first printed version in the journal „Venac“ and subsequently with the printed versions of this poem in the three most significant editions of Šantić's opus – *The Complete*, i.e. *The Selected Works* (1928, 1957, and 1972).

This comparative analysis ascertained differing readings of Šantić's final poem, as well as the presence of editorial interventions and frequent disregard of the basic principles for selecting the primary text during the editorial process.

Keywords: autograph, „From Branko's Mountain“ („Sa Brankovoga brega“) „From the Brotherly Mountain“ („Sa bratskoga brega“), Jeremija Živanović, Vladimir Ćorović, Vojislav Đurić, Branko Milanović.

